

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

РОМАНОВСЬКИЙ Олександр Олександрович

УДК 37 (09) (477.8) - 378 (09)-(73)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ОСВІТИ
В РОЗВИНУТИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук**

Київ - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії педагогіки, Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор фізико-математичних наук, професор,
дійсний член АПН України

Шкіль Микола Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України

Мороз Олексій Григорович,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри педагогіки і психології вищої школи,

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України

Ничкало Неля Григорівна,
академік-секретар Відділення педагогіки і психології
професійно-технічної освіти АПН України;

доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України

Луговий Володимир Іларіонович,
Українська академія державного управління при Президентові
України, ректор.

Провідна установа: Інститут педагогіки АПН України, лабораторія порівняльної педагогіки, лабораторія трудової підготовки і політехнічної творчості,
м. Київ

Захист відбудеться “ 9 ” квітня 2001 року о 14³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий “_7_” березня 2003 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Приходько Ю.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Із проголошенням незалежності України її народ має змогу будувати власну державу, обирати модель соціально-економічного розвитку, проводити свою внутрішню та зовнішню політику.

Найважливішим завданням у становленні та зміцненні економічного суверенітету України є формування у мільйонів її громадян інтересів і стимулів до праці, розкріпачення їх інтелектуальних, організаторських, духовних здібностей. Реалізація цього завдання неможлива без усвідомлення того, що народ України, ставши господарем своєї землі, прилучається до світової економічної спільноти, шукає своє місце на глобальному ринку розподілу праці, починає усвідомлювати, що рівень його життя, життя майбутніх поколінь залежатиме від результатів їхньої праці, від умілого управління економікою, від формування та практичної реалізації нового економічного мислення, яке поєднує універсальні засади світової практики із особливостями становлення власного внутрішнього ринку.

Процес трансформації неминуче спричинює зміну різних соціальних структур, наповнює їх функціонування новим змістом. Зазнає змін і система освіти, яка повинна забезпечити підготовку молоді до праці в умовах нових економічних відносин. У зв'язку з цим переосмислюється і посилюється роль економічного виховання: громадяни України повинні зрозуміти суть економічних перетворень, зокрема молоде покоління, прилучившись до витоків підприємницької освіти, повинне забезпечити незворотність економічного зростання держави, гарантувати її розвиток у майбутньому на рівні економічно розвинутих держав світу.

Значні економічні здобутки розвинутих країн світу базуються на державній підтримці розвитку підприємництва, малого бізнесу, приватної ініціативи. Цьому сприяє налагоджена підприємницька освіта і загальна орієнтація всієї системи освіти на підприємництво і бізнес. Підприємницька освіта громадян в таких країнах розглядається як підґрунтя економічного розвитку демократичного суспільства. Цей досвід, на наш погляд, доцільно широко використовувати в Україні, а підготовку вітчизняних підприємців розглядати як необхідну умову економічного розвитку нашої країни у найближчі роки.

Цікавим і корисним є досвід організації підприємницької освіти в економічно розвинутих країнах із сталими традиціями демократії, захисту свобод і прав людини, в яких законодавчо - на державному рівні - підтримується й захищається приватна власність та індивідуальна діяльність (тобто пріоритет віддається індивідуалізму на відміну від колективізму в пострадянських і постсоціалістичних країнах). Вивчення досвіду та умов діяльності освітніх систем у могутніх підприємницьких державах, таких, як США, Японія та деяких країнах Західної Європи, в яких підприємницький спосіб життя й загальногромадянський дух підприємництва ставлять перед освітою високі завдання щодо ефективної підготовки населення країн до самостійної підприємницької діяльності, є

необхідним для розуміння феномену підприємництва, формування в громадянах України "підприємницького менталітету" й створення умов для подальшого розвитку й підтримки підприємництва. Досвід надання підприємницької освіти в таких країнах цікавий ще й тим, що вся освіта в них зорієнтована на розвинення підприємницьких якостей в громадянах, незалежно від обраної ними професії чи спеціальності, а підприємницький зміст - елемент підприємницької підготовки - присутній в усіх закладах освіти, в усіх освітніх програмах, у всіх дисциплінах.

Як показало вивчення наукової літератури, в Україні ще не здійснено всебічного аналізу зарубіжних підходів до професійної підготовки підприємців. Тому теоретичне опрацювання і практична апробація питань підприємницької освіти з урахуванням наявного в зарубіжних країнах досвіду стало невідкладним питанням сьогодення і найближчої перспективи. Актуальність проблеми, яка полягає в можливості творчого використання досвіду провідних економічно розвинутих країн світу в національних умовах і зумовила вибір теми дисертації **"Теорія і практика підприємницької освіти в розвинутих зарубіжних країнах"**.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету (НПУ) імені М.П.Драгоманова (протокол № 5 від 21 грудня 2001 р.) з наукового напрямку "Зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки у системі ступеневої освіти", затверджена Радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 8 від 26 березня 1998 р.) і скоординована в АПН України (протокол бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні № 4 від 29 квітня 2002 р.).

Мета дослідження – дослідити особливості й умови здійснення підприємницької освіти в розвинутих країнах світу та з'ясувати можливості використання зарубіжного досвіду в Україні.

Об'єкт дослідження – теорія і практика підприємницької освіти.

Предмет дослідження – особливості організації та надання підприємницької освіти в зарубіжних країнах та організаційно-педагогічні можливості її реалізації в Україні.

Концепцією дослідження є положення про соціально-орієнтовану сутність підприємницької освіти як одного із складових елементів інтелектуального потенціалу суспільства. Постановка та вирішення комплексної соціально-педагогічної проблеми підприємницької підготовки розглядається через об'єктивну необхідність суб'єктного розвитку в особистості таких цінностей, як знання, компетентність, професіоналізм. Як цілісна система вона будується на основі органічної єдності загального, особливого та індивідуального. Як загальна - вона є складовою професійно-педагогічної підготовки підприємця, як особлива - має свою специфіку, зумовлену сучасною економічною теорією, редуційованою до умов формування економічно свідомої особистості; як індивідуальна - розкриває залежність підготовки від бази підприємницьких знань, умінь і навичок, теоретико-методологічної, психолого-педагогічної і методико-практичної готовності до їх реаліза-

ції. Готовність визначається як інтегральна характеристика, яка відображає особистісну позицію підприємця, його професійні знання та вміння, формування стійкого мотиваційно-ціннісного ставлення до організації підприємницької діяльності.

Провідна ідея дослідження: положення про доцільність організації підприємницької підготовки в Україні, спрямованої на формування в особистості позиції власного стилю підприємницької діяльності. Досягти цього можна за умови, якщо професійний компонент буде основою формування у підприємця усвідомленої необхідності економічних знань і умінь для забезпечення успішної життєдіяльності в нових умовах господарювання.

Гіпотеза дослідження. Ефективність підприємницької освіти в Україні можна підвищити, якщо в її основу покласти теоретичні здобутки і практичний досвід провідних розвинутих країн світу. Світовий досвід свідчить, що підприємництво є базою національної економіки, а ефективна підприємницька освіта громадян - фундаментом економічного розвитку демократичного суспільства. Тому підготовку вітчизняних підприємців можна віднести до стратегічних пріоритетів нашої країни на найближчі роки.

Відповідно до мети і гіпотези були поставлені такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити аналіз теоретичних підходів та концепцій підприємницької освіти у провідних економічно розвинутих країнах світу.

2. Дослідити стан, сучасні проблеми та перспективи подальшого розвитку вищої освіти у провідних економічно розвинутих країнах світу в контексті векторності щодо підприємницької орієнтації.

3. Вивчити організаційно-педагогічні умови підприємницької освіти у зарубіжних вищих навчальних закладах різних форм власності.

4. Обґрунтувати теоретико-методологічні та методичні основи підприємницької освіти у вищих навчальних закладах освіти України.

5. Розробити і обґрунтувати вимоги до особистісних якостей підприємця як фахівця сучасної сфери економічної діяльності в Україні.

6. Визначити мету, завдання і очікувані результати підприємницької освіти в умовах економічної розбудови України.

7. Розробити концепції реалізації в освітній діяльності України національно-освітньої програми з питань підприємництва.

Для реалізації поставлених завдань на всіх етапах дослідження було застосовано такі **методи:**

інтерпретаторсько-аналітичний метод, на основі якого здійснювалося вивчення, теоретичний аналіз і синтез зарубіжних і вітчизняних психолого-педагогічних праць, офіційних і нормати-

вних документів, навчальних програм, підручників і навчальних посібників; вивчення, аналіз та узагальнення педагогічного досвіду підприємницької освіти;

метод порівняльно-історичного аналізу, який дав змогу виявити стан, тенденції та умови здійснення підприємницької освіти в провідних економічно розвинутих країнах світу; порівняти підходи до такої освіти в Україні; визначити передумови для використання зарубіжного досвіду в системі вищої освіти України;

метод теоретичного узагальнення, який забезпечив можливість аналізу вихідних положень дослідження, сприяв формулюванню узагальнених положень та висновків, обґрунтуванню практичних рекомендацій.

Методологічна та теоретична основа дослідження визначається діалектичними положеннями про загальний зв'язок, взаємну зумовленість і цілісність явищ та процесів історичного розвитку суспільства, про діяльнісну роль особистості в розвитку його матеріальних і духовних основ, про соціальну детермінованість і сутність особистості як суб'єкта історичного процесу й розвитку матеріальної і духовної культури. В дослідженні творчо використано ідеї сучасних зарубіжних та вітчизняних концепцій навчання; принципи єдності теорії і практики, гуманізму і демократизму в освіті; законодавчі акти та нормативні документи України з проблеми підприємницької діяльності та освіти, зокрема, закони України "Про вищу освіту", "Про освіту", "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про підприємництво", "Про підприємства в Україні", державна національна програма "Освіта" тощо.

Теоретичну основу дослідження склали положення та висновки зарубіжних вчених і фахівців у сфері організації та надання підприємницької освіти в економічно розвинутих країнах світу, вітчизняних науковців і спеціалістів в галузі освіти, педагогічних та економічних наук (Н.Авбучон, Д.Адамсон, В.Байгрейв, А.Барнес, Н.Бауман-Уптон, Р.Беллу, Д.Бельч, М.Бельч, Б.Берд, К.Берке, Ф.Берман, З.Блок, Д.А.Бол, Д.Брекер, Р.Брокхауз, Б.Бухгольц, О.Г.Воскобійник, Т.М.Герет, А.Гібб, Е.Долан, Г.Даєр, П.Дракер, Д. Д'Хейлі, А.Ехрінгер, Д.Као, Б.Кітс, Р.Д. Клоноскі, О.Колінз, Р.Комісар, Д.Корнвол, М.Крейн, К.Лайнбак, Д. Майнер, Д.Майрон, В.Маккалок, Д.Макклелланд, І.Макміллан, Д. Мор, Б.Перлман, М.Петерс, Д.Пірсон, Е.Робертс, Б.Саймон, Д.Секстон, Н.Сміт, Д.Сонер, А.Стюарт, Е.Тієрскі, М. Тієрскі, Д.Тімонз, А.Халлет, Д. Халлет, Д. Халоран, П.Хейне, Л.Б.Хельзел, Р.Хізріч, К.Хілл, П.Холден, Л.Абалкін, С.Абульханова-Славська, Л.Аверченко, В.Автомонов, М.Алексєєв, А.Алексюк, І.Андрєєв, С.Архангельський, О.Асмолов, В.Астахова, В.Афанасьєв, Ю.Чабанський, С.Балабанов, М.Білуха, Л.Бляхман, Є. Бобосов, В.Бобров, В.Богачов, А.Богомолів, В.Бондар, А.Бояринцева, О.Гаврилюк, А.Румянцев, В.Галузинський, А.Гальчинський, В.Гимпельсон, М.Євтух, П.Єщенко, Ю.Дайновський, А.Джуринський, Є.Донченко, В.Д'яченко, В.Єрошин, М.Згуровський, М.Іванов, Т.Ільїна, А.Китов, В.Козаков, А.Комозін, І.Коропецький, Т.Кошманова, В.Красєвський, Н.Кузьміна, Ю.Кустов, В.Куценко,

Е.Лаврик, А.Ласкавий, Л.Лігоненко, І.Лукинов, В.Лутай, В.Максакова, С.Максименко, З.Малькова, А.Марков, Р.Назимов, В.Небоженко, М.Нікандров, В.Новак, А.Павленко, Ю.Палкин, М.Піскунов, Л.Пономарев, В.Приходько, Н.Самоукіна, В.Селезнев, О.Сидоренко, С.Соколенко, М.Соколова, Н.Тализіна, І.Тимошенко, Е.Фетисов, І. Шаров, М.Шкіль та ін.).

База дослідження. Джерелознавчу базу дослідження складала соціально-економічна й психолого-педагогічна зарубіжна та вітчизняна література, література з підприємницької та бізнесової освіти: монографії, дисертації й автореферати дисертацій, наукові статті, підручники.

У процесі дослідження вивчалися навчальні плани та програми провідних зарубіжних вищих закладів освіти (ВЗО), в тому числі - таких університетів і коледжів США, як: Медісонський університет штату Вісконсін (м. Медісон); Джорджтаунський університет (м. Вашингтон); Вісконсінський університет Конкордія (м. Мілвокі); Вітонський коледж (м. Вітон); Міжнародний університет Шиллера (м. Дюнедін, штат Флорида). Досліджувався досвід організації підприємницької освіти в таких зарубіжних вищих навчальних закладах (ВНЗ), як: Лондонський кампус (м. Лондон, Велика Британія) Міжнародного університету Шиллера (США); Хайдельберзький кампус (м. Хайдельберг, Німеччина) Міжнародного університету Шиллера (США); Страсбурзький кампус (м. Страсбург, Франція) Міжнародного університету Шиллера (США); Український Вільний Університет (м. Мюнхен, Німеччина); Вулверхемптонський університет (м. Вулверхемптон, Велика Британія); Білстон ком'юніті коледж (м. Вулверхемптон, Велика Британія); Пекінський національний університет (м. Пекін, КНР); Всекитайська академія соціальних наук (м. Пекін, КНР); Пекінський коледж банківської справи (м. Пекін, КНР); Наннінський державний університет (м. Наннін, КНР); Гонконгський комерційний коледж (м. Гонконг, КНР).

У процесі дослідження значна увага приділялася вивченню інформації з мережі ІНТЕРНЕТ.

Дослідження проводилось протягом 1991 - 2002 років і охоплювало кілька **етапів** науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі (1991 – 1994 рр.) вивчався стан розробки досліджуваної проблеми в її теоретичному і практичному аспектах в Україні, визначалися підходи до реалізації поставлених завдань, створено програму і визначено методика дослідження, висунуто його гіпотезу.

На другому етапі (1994 – 1998 рр.) вивчався стан, сучасні проблеми та перспективи подальшого розвитку вищої освіти у провідних економічно розвинутих країнах світу (США і країни Західної Європи), вивчалися організаційно-педагогічні умови підприємницької освіти у зарубіжних вищих навчальних закладах різних форм власності; зроблено теоретичні висновки.

На третьому етапі (1998 – 2000 рр.) розроблялася національно-освітня програма з питань підприємництва, визначалися шляхи та умови її впровадження, розпочато її реалізацію.

На четвертому етапі (2000 – 2002 рр.) проведено, систематизовано та оформлено результати дослідження у вигляді тексту докторської дисертації, видано монографію, комплекс навчально-методичних посібників.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження. В дослідженні вперше на теоретичному рівні здійснено спробу виявити особливості та організаційно-педагогічні умови здійснення підприємницької освіти у промислово розвинутих країнах світу та визначити можливості використання зарубіжного досвіду в Україні. Доведено соціально-орієнтовану сутність підприємницької освіти як складової економічного потенціалу суспільства. Проаналізовано і розкрито особливості формування підходів до підприємницької освіти в економічно розвинутих країнах світу. Розкрито феномен підприємництва та термінологічні ознаки, що відрізняють його від інших видів сучасної економічної діяльності. Визначено і обґрунтовано вимоги до особистісних якостей підприємця і запропоновано на цій основі типологію сучасних підприємців. З'ясовані умови формування підприємницької культури особистості. Запропоновано модель підприємницької освіти та шляхи її реалізації в умовах вищої освіти України.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та реалізації в освітній діяльності України національно-освітньої програми з питань підприємництва. Отримані в ході дослідження дані можуть бути використані для розробки складових галузевого стандарту підприємницької освіти (освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітньо-професійних програм) та подальшого впровадження і вдосконалення підприємницької освіти в існуючих вищих навчальних закладах України. Теоретичні положення та апробовані технології можуть бути використані при подальшому розвитку та реформуванні всіх рівнів підприємницької освіти в Україні.

Вірогідність і обґрунтованість результатів дослідження забезпечували-ся: методологічним і теоретичним обґрунтуванням його вихідних позицій; ба-гатовимірним аналізом соціально-економічних і психолого-педагогічних явищ; застосуванням комплексу різноманітних взаємопов'язаних методів реалізації мети, гіпотези та завдань дослідження; значним обсягом емпіричних даних.

Особиста участь дисертанта в одержанні наукових результатів полягає в розробці та теоретичному обґрунтуванні вихідних положень дослідження, в багаторічному самостійному дослідженні теоретичних і методичних аспектів проблеми; у безпосередньому вивченні зарубіжного досвіду підприємницької освіти в університетах США, ряду країн Європи та в КНР; у наданні наукових консультацій і методичної допомоги педагогічним колективам закладів освіти, в яких проводилася апробація результатів дослідження; в узагальненні власного досвіду при розробці спецкурсів з психолого-педагогічних і морально-етичних проблем підприємницької діяльності; у створенні концепції підприємницької освіти в Україні, в розробці навчально-програмних документів на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювались шляхом їх публікацій в наукових і науково-методичних працях для студентів і викладачів вищих навчальних закладів економічного профілю, для фахівців, науковців та аспірантів в галузі управління вищою освітою.

Результати дослідження в різних формах використовувались автором при проведенні занять, у виступах перед викладачами та студентами Українсько-американського гуманітарного інституту "Вісконсінський Міжнародний університет (США) в Україні" (УАГІ "ВМУУ"), слухачами Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України та Міжрегіональної академії управління персоналом, учасниками постійно діючого науково-практичного українсько-американсько-китайського семінару з проблем міжнародного співробітництва в галузі економіки та підприємництва (семінар відбувався в Києві та в Пекіні (КНР) за сприяння Міністерства освіти і науки України, Київської міської державної адміністрації та за участю Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Вісконсінського Міжнародного Університету (м. Вауватоса, штат Вісконсін, США), УАГІ "ВМУУ", Всекитайської академії соціальних наук (м. Пекін, КНР), Тяньзінського університету фінансів та економіки (м. Тяньзін, КНР), Пекінського коледжу банківської справи (м. Пекін, КНР) в період з квітня 1999 року по жовтень 2002 року).

Результати дослідження доповідались і обговорювались на конференціях і семінарах різних рівнів:

міжнародні конференції: "Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства" (м. Київ, 18-19 жовтня 2000 р.); "На рубежі тисячоліть: через вивчення мов і культур – до культури світу, порозуміння та співробітництва" (м. Київ, 18-19 вересня 2000 р.); "Інноваційні підходи до підготовки вчителів англійської мови" (м. Київ, 15-18 травня 2000 р.); "Сучасні технології в міжнародній освіті" (м. Хайдельберг, Німеччина, 21-22 березня 2000 р.); "Державна регіональна політика та місцеве самоврядування" (м. Київ, 30 травня 2000 р.);

симпозіуми: "Україна на зламі тисячоліть: ідеологія та механізми реалізації реформ" (м. Київ, 20 квітня 2000 р.);

всеукраїнські конференції: "Гуманітарна освіта у контексті регіональних проблем: досвід і перспективи" (м. Херсон, 24-25 лютого 2000 р.); "Проблема вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти і виступу Президента України Л.Д.Кучми" (м. Київ, 4 грудня 2001 р.); "Приватна освіта на межі століть: перші підсумки, проблеми, перспективи" (м. Київ, 4 грудня 2001 р.);

міжрегіональні та науково-практичні конференції: "Формування системи теоретичного і практичного менеджменту: регіональний аспект" (м. Київ, 15 лютого 2001 р.); "Управління персоналом підприємств як фактор підвищення їх конкурентоспроможності" (м. Київ, 28 квітня 2000 р.).

міжнародні семінари: "Development of Joint Programs in Business Education"(London, Great Britain, 01-06 July 1998) – "Розробка спільних програм з підприємницької освіти" (м. Лондон, Велика Британія, 1-6 липня 1998 р.).

Хід і результати дослідження на різних його етапах обговорювались і були схвалені на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки (1997 - 2002 рр.) Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Впровадження результатів дослідження відбувалося шляхом підготовки та публікації навчально-методичних посібників, спрямованих на реалізацію зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України, при підготовці та викладанні курсів з педагогічних дисциплін, розробці та читанні спецкурсу з психолого-педагогічних проблем підприємництва, шляхом використання концепцій національно-освітньої програми з питань підприємництва в УАГІ "ВМУУ". Видані автором посібники знайшли застосування у вищих навчальних закладах України.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено: у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова при підготовці та викладанні курсу "Педагогіка вищої школи" та спецкурсів "Основи порівняльної та зарубіжної педагогіки", "Педагогіка менеджменту" (довідка про впровадження від 24.02.2003 р., № 04-10/267); у Національному технічному університеті України "Київський політехнічний інститут" (довідка про впровадження від 28.02.2003 р., № 3100/174); у Гуманітарному інституті Київського національного лінгвістичного університету (довідка про впровадження від 24.02.2003 р., № 162/01); у Міжнародному Соломоновому університеті, м. Київ (довідка про впровадження від 24.02.2003 р., № 56/1); у Київському гуманітарному інституті (довідка про впровадження від 27.02.2003 р., № 1005); у Харківському гуманітарному університеті "Народна українська академія" (довідка про впровадження від 27.02.2003 р., № 72); у Тернопільському експериментальному інституті педагогічної освіти (довідка про впровадження від 27.02.2003 р., № 18).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані у 51 науковій та науково-методичній праці, з них 41 одноосібно, у тому числі: 2 монографії, 4 навчальних посібники, 43 статті у наукових виданнях, з них – 34 у фахових виданнях.

Структура роботи визначена завданнями і зумовлена логікою дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури (охоплює 367 найменувань) та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі характеризуються основні елементи наукового дослідження: обґрунтовано актуальність і стан досліджуваної проблеми, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, сформульовано концепцію і гіпотезу дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне і практичне значення, викладено інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі **”Концептуальні засади підприємницької освіти як педагогічна проблема”** показано соціально-орієнтовану сутність підприємницької освіти в умовах формування економічного середовища України, розкрито роль і завдання підприємницької освіти в період економічних реформ в Україні та досліджено феномен підприємництва і його значення для суспільства. В дисертаційному дослідженні доводиться, що критичний стан національної економіки, гальмування ринкових реформ, занепад вітчизняного виробництва - наслідки не тільки стратегічних і тактичних помилок законодавчих і виконавчих гілок влади України, а й прорахунків діячів освітньої сфери, державних керівників, науковців і педагогів щодо своєчасної підготовки власних підприємців - організаторів виробничої й невиробничої (соціальної) сфер.

Докорінні перетворення всіх сфер життя, що відбуваються в Україні, визначають необхідність здійснення невідкладних заходів, спрямованих на прискорення радикальних економічних перетворень, розв'язання цілого комплексу поточних і перспективних соціально-економічних проблем у житті суспільства.

У нових умовах господарювання всі громадяни України тією чи іншою мірою стають суб'єктами підприємницьких відносин. Ці відносини визначають основні види економічної діяльності: безпосереднє виробництво матеріальних благ; обмін товарами і послугами між виробниками і споживачами; розподіл матеріальних благ шляхом формування доходів з неодмінною роллю держави у їх перерозподілі з метою підтримки соціально незахищених громадян; споживання матеріальних благ.

Оскільки підприємницька діяльність – складна і багаторівнева система, то в ній виділяють різні рівні взаємодії суб'єктів економічних відносин. Цілком закономірно говорити про систему, що має чотири рівні відповідно до чотирьох можливих суб'єктів економічних відносин: фізичних осіб, домашніх господарств, підприємств і держави в цілому. Зазначені суб'єкти економічних відносин є учасниками виробництва, обміну, розподілу і споживання.

Стрімка зміна економічного устрою в Україні викликає необхідність суттєвого реформування всіх без винятку галузей суспільного виробництва. Осторонь цього складного процесу не може залишатися й освіта. В умовах подальшої демократизації нашого суспільства й поступових ринкових перетворень найважливішим є навчання основам і законам цивілізованої підприємниць-

кої діяльності, висвітлення переваг і недоліків вільного підприємництва у порівнянні з командно-адміністративним керуванням економікою. Науковці та практики пов'язують підприємництво з тим, як індивідум або група людей (організація) створюють і втілюють нові ідеї та методи діяльності (роботи), реагують на умови, що виникають в процесі діяльності, і таким чином призводять до змін, що характеризуються певною мірою невизначеністю, непевністю та складністю. Загальним визначенням підприємництва можна вважати "діяльність з метою отримання прибутку". Але закони і правила здійснення такої діяльності в цивілізованому суспільстві чітко регламентуються, що й відрізняє цивілізоване підприємництво від нецивілізованого.

Проблеми в українській економіці тісно пов'язані з недостатнім розвитком підприємництва в країні, а, отже і з незадовільним станом підприємницької освіти. З досвіду економічно розвинутих зарубіжних країн виходить, що ефективна організація підприємницької освіти сприяє економічному розвитку цих країн, є основою виробництва та фундаментом подальшого розвитку ринкової економіки і демократії. Тому в процесі підготовки вітчизняних підприємців доцільно використовувати позитивний зарубіжний досвід.

В першому розділі дисертації доводиться, що навчання підприємців і виховання у всього населення позитивного ставлення до підприємництва є основою формування так званої "підприємницької громадської думки", що, в свою чергу, впливає на успіх реформ. Але вчити людину бути підприємцем і вчити людство цінностям та ідеалам підприємницької діяльності - це різні завдання освіти. Вчити людину бути підприємцем - завдання складне, яке не завжди можна успішно реалізувати. Все залежить від особливостей характеру конкретної людини. Інша справа - навчати потенційних чи реальних підприємців ефективним методам підприємницької діяльності, прийомам, правилам і законам підприємництва, вмінню вільно орієнтуватися в умовах ринкової конкуренції і приймати правильні рішення, етиці та моралі.

Найважливішою метою підприємницької освіти є, по-перше, розкрити і вкоренити в свідомість людини переваги вільного підприємництва в умовах демократичного законодавства і ринкової економіки, а, по-друге, навчити слухачів шляхам і методам усунення перешкод до вільного підприємництва. При цьому роз'яснювати необхідність і переваги демократичного способу життя, вільної й творчої праці, ринкових відносин в економіці, функцій конкуренції, позитивного впливу підприємництва на економічний розвиток суспільства і добробут людей. Завдання підприємницької освіти є невід'ємною складовою економічних реформ у напрямку демократизації суспільства і переходу до ринкової економіки.

Поняття підприємництва як не збиткової діяльності (з метою отримання прибутку або безприбуткової на користь суспільства) є досить широким для того, щоб його охопити переліком будь-яких освітніх знань, наприклад, таких як управління діяльністю комерційних структур (підприємств), поінформованість щодо організації виробництв, створення нового підприємства і ви-

роблення особистої кваліфікації та соціальних навичок (всіх тих знань і навичок, що отримані завдяки освіті й професійній діяльності). Тому серед освітян в Україні вже існує розуміння того, що викладання підприємницьких дисциплін є окремою освітньою проблемою, яку необхідно розв'язувати.

Потреба людства у підприємницькій освіті окреслює такі важливі проблеми у системі освіти: а) як ефективно запровадити в контекст освіти концепцію "підприємництва"; б) необхідно чітко розуміти, що ж таке є "підприємництво", як йому вчити і чому проблема навчання підприємництву є настільки важливою; в) необхідно визначитися, які вимоги висувають такі освітні програми до організації навчального процесу (починаючи з малого дитинства, середньої школи, включаючи вищі заклади освіти і закінчуючи системою перепідготовки та підвищення кваліфікації) і до рівня підготовки і компетентності викладачів. Вирішення цих проблем, а також підготовка громадської думки до необхідності впровадження в країні підприємницької освіти є необхідними для того, щоб навчальні курси з підприємництва назавжди увійшли у стандартні освітні програми (а не залишалися факультативними предметами в школах і вищих навчальних закладах). Окремою проблемою в організації підприємницької освіти є розробка підприємницьких навчальних програм і впровадження їх у навчальних закладах.

Підприємництво пов'язане з тим, як індивідууми та організації створюють і втілюють нові ідеї та методи роботи, реагують на умови, що склалися, і таким чином провокують зміни, з якими пов'язаний певний ступінь непевності та складності. Тому освітні програми з підприємництва, як правило, концентрують свою увагу на типах поведінки, які пов'язують людину з підприємництвом (типи поведінки людини під час підприємницької діяльності). Ці типи поведінки пов'язані з більш загальним поняттям "підприємливої людини". Основою же для "підприємницької" поведінки є певні риси характеру, особливості індивідуума та певні навички. Одним з головних питань щодо створення підприємницьких освітніх програм і підприємницької освіти в цілому є: чи можливо виховати в людині риси і якості підприємця, чи все залежить виключно від наданих їй природою здібностей, або від успадкованих нею генів? Фахівці вважають, що ці риси певною мірою можна виховувати і розвивати.

В розділі розглянуто моделі підприємницької поведінки, що характеризують підприємця як активну, впевнену в собі особистість, яка здатна досягти своєї мети, має стратегічне мислення, покладається лише на себе, ефективно використовує свої та існуючі можливості, творчо підходить до справи, вмє ризикувати і прораховувати можливі варіанти. Справжній підприємець повинен бути творчим, працелюбним, ініціативним, схильним до розумного, виправданого (в ідеалі - обгрунтованого) авантюризму і ризику, тобто, має реалістично оцінювати ситуацію; творчо підходити до розв'язання задач і вирішення проблем, що виникають під час підприємницької діяльності; вміло використовувати сприятливу нагоду та сприятливі можливості; розраховувати лише на власні

сили; мати мужність брати на себе відповідальність за результати справи; доводити справу до логічного завершення (отримання позитивного очікуваного результату); максимально використовувати можливості інформаційно-комп'ютерних мереж, передових технологій, досягнень науки і техніки; виявляти здоровий глузд, реально оцінювати власні сили й можливості; мати жадобу до діяльності, до отримання справедливої винагороди, вміти економно витратити ресурси (фінансові та інші).

Як свідчить зарубіжний досвід, підґрунтям підприємницької поведінки є такі, необхідні для справжнього підприємця риси характеру, як: амбіційність; прагнення будь-що досягти бажаного успіху; впевненість у своїх силах (висока самооцінка); працелюбність і наполегливість; внутрішня незалежність; орієнтація на продуктивну діяльність; прагнення вчитися на власному досвіді, використовувати досвід інших, не повторюючи їх помилок (ознака інтелектуальних задатків підприємця); рішучість і сміливість; творчий підхід до справи.

Найбільше уваги у підприємницькій освіті приділяється навчанню навичкам підприємництва (і, навіть - їх культивуванню), які, на відміну від рис характеру, можна прищепити, які можна опанувати та закріпити завдяки тренуванням і практиці. Ці навички, що пов'язані з підприємницькими рисами характеру, забезпечують і підтримують реалізацію типів підприємницької поведінки. Аналізуючи завдання освіти щодо підготовки молоді до підприємницької діяльності, зарубіжні фахівці приходять до висновку, що вже в школі необхідно поглиблювати початкові знання з організації бізнесу, ретельно навчати наукам підприємництва у вищому навчальному закладі, а потім - протягом усього життя на робочому місці (В.Байгрейв, Д.Брекер, Б.Бухгольц, А.Гібб, Б.Кітс, Р.Д. Клоноскі, О.Колінз, Р.Комісар, М.Крейн, К.Лайнбак, Д.Мор, М.Петерс, Д.Халоран, Р.Хізріч, П.Холден). Серед головних цілей таких навчальних програм завжди виділяються такі: виховати здатність розпочати нову (власну) справу; виробити вміння працювати в малому бізнесі; прищепити "підприємницький" світогляд загалом; розвинути підприємливість як рису характеру.

Тривалий час в Україні помилково ототожнювали підприємця з менеджером і вчили велику кількість громадян керувати виробництвом і соціальною сферою, не концентруючи уваги на підготовці самого підприємця (виробника). Термін "entrepreneur" (антрепренер) у перекладах асоціювався з поняттям "посередник", хоча за своєю суттю означає "підприємець", а "entrepreneurship" - з поняттям "посередництва", хоча правильним є - "підприємництво". Антрепренер - це той, хто започатковує (дає початковий поштовх, народжує) підприємництво (справу, бізнес). У цьому й полягає суттєва відмінність підприємця (виробника) від менеджера або посередника.

Головними принципами підприємництва є цивілізованість і професіоналізм, а також залежність позитивного результату від сприятливих умов. Очевидним є, що за несприятливих умов, неправильної і невмілої реалізації, підприємництво, як єдиний виробничий фактор, може призвести до збитків.

Зарубіжний і вітчизняний досвід в галузі підприємництва свідчить, що підприємницькі риси характеру можуть виявитися в людині ще в досить молодому віці (в дошкільному або молодшому шкільному віці), потяг до самостійного підприємництва, як правило, проявляється в старшому шкільному віці, а реалізація задумів і бажань відкрити підприємство і мати власну справу (власний бізнес) розпочинається або в старших класах середньої школи, або відразу після її закінчення. Переважна більшість підприємців приходять у світ бізнесу відразу після закінчення середньої школи, дехто - трошки пізніше - після набуття спеціальності та роботи за наймом у фірмах, організаціях, установах. Тільки незначний відсоток розпочинає власне підприємництво в період навчання у вищих навчальних закладах, або після одержання вищої освіти.

Зарубіжні фахівці в галузі бізнесу і підприємництва розглядають сучасне суспільство як трикутник (в ідеалі - рівнобічний), в якому зверху знаходиться уряд, в основі - бізнес (підприємництво), а по боках - законодавчо-правова система і релігія, що є основою моралі та етики (Д.Адамсон, А.Барнес, Д.Бауер, Р.Беллу, Д.А.Бол, Д.Брекер, А.Голдсміт, Е.Енглехард, Б.Кітс, Л.Кларк, К.Крістенсен, Т.Макадамс, В.Нікельс, Д.Пірсон, Д.Річардсон, А.Сікула, Д.Стонер, Д.Страус, К.Хілл, Н.Черчил). Бізнес (підприємництво) ними розглядається як один з головних факторів виробництва разом з природними ресурсами (землею), працею і капіталом. При цьому підкреслюється, що бізнес (підприємництво) реалізується: а) підприємцями - особистостями, які мають необхідні підприємницькі ознаки - риси характеру, навички, вироблені та засвоєні типи поведінки; б) за допомогою повноцінних керівників і менеджерів і за наявності необхідного капіталу, сприятливих умов, підприємницького таланту, натхнення і везіння. Головними ж складовими вдалого бізнесу вважаються підприємливість, менеджмент і бухгалтерський облік. Очевидно, що тільки за умови утвердження (становлення) підприємництва, як базового елементу народного господарства України і реалізації його як одного з факторів продуктивного виробництва, можливим стануть скоріше подолання економічної кризи, успішне здійснення реформ і стійке економічне й соціальне зростання нашого суспільства. Тому підготовку вітчизняних підприємців можна віднести до стратегічних пріоритетів нашої країни на найближчі роки.

Підготовка підприємців – завдання досить складне. По-перше, оскільки підприємництво є проявом таланту, неординарності, особливим видом творчості в галузі організації та реалізації процесу виробництва товарів і послуг, то реально вчити підприємству можуть саме успішні підприємці – особистості, які мають вроджені підприємницькі риси характеру, набуті в процесі практичної підприємницької діяльності навички і типи поведінки. Крім того, вони повинні вміти вчити мистецтву підприємництва, володіти не лише фаховими підприємницькими знаннями і досвідом, але й педагогічною майстерністю. По-друге, вчити вони мають також тих, хто наділений від природи підприємницькими рисами характеру. Тому однією з важливих проблем в підготовці вітчизняних фахівців підприємницької справи є пошук і добір потенційних підприємців серед учнів,

студентів і дорослого населення. По-третє, для ефективного навчання майбутніх підприємців необхідно мати як відповідні науково-методичне забезпечення навчального процесу і матеріально-технічну базу, так і можливість практичного стажування потенційних бізнесменів в успішних підприємствах, компаніях, фірмах. І, найголовніше, необхідною є юридично-правова основа для успішної підприємницької діяльності, розвитку малого бізнесу, захисту приватної власності і свобод людини.

У другому розділі **”Досвід вищої освіти в Сполучених штатах Америки: векторність її характеру до підприємництва”** на прикладі Сполучених Штатів Америки розкрито підходи до організації навчального процесу в різних типах вищих навчальних закладів, розглянуто сучасні проблеми вищої освіти в економічно розвинених країнах та тенденції її подальшого розвитку.

Показано, що освіта, а вища освіта - особливо, користується в зарубіжних країнах великою популярністю. Вона розглядається як необхідна умова для здійснення успішної кар’єри. Тому в США і багатьох країнах Західної Європи існує велика кількість відомих і престижних університетів, коледжів, інститутів і вищих шкіл. В дисертації показано, що між системами вищої освіти США і країн Західної Європи є багато спільного, і разом з тим, існують суттєві відмінності.

У зв’язку з інтенсивним всебічним розвитком суспільства та виникненням нових технологій вища освіта США за останні два десятиліття значно реформувалася. У цей час велика увага приділялася підготовці висококваліфікованих наукових, інженерно-технічних і керівних кадрів для сучасних потреб та для подальшого розвитку економіки держави, збільшення конкурентної спроможності американського виробництва та експансії американських ідеології, технологій, товарів та інших продуктів виробництва на світові ринки.

Організація вищої освіти в США відрізняється від багатьох інших країн. Визначальними її рисами є платний характер навчання, можливість отримання студентом значної фінансової підтримки та одночасного вступу до різних навчальних закладів, невизначеність термінів навчання (термін залежить від успішного засвоєння необхідної кількості програмних дисциплін і набору необхідної кількості залікових балів – ”кредитів”), високі вимоги до самостійної роботи студентів, формалізований характер тестувань і можливість для студентів переводитися зі своїми заліковими балами (кредитами) з одного закладу до іншого або одночасно навчатися за різними програмами (отримувати декілька спеціальностей) на різних факультетах (відділеннях) або в кількох навчальних закладах. Характерною для США є і велика кількість вищих закладів освіти з розрахунку на душу населення країни: в 1999 році в Сполучених Штатах є акредитованими понад 3,8 тисячі ВНЗ, що складає приблизно один акредитований вищий навчальний заклад на 65,8 тисячі американських громадян. Однак слід зауважити, що більше 1500 з цих вищих закладів освіти мають статус ”міжнародних”, тобто є акредитованими спеціальними міжнародними акредитаційними агенціями і здійснюють свою освітню діяльність переважно за межами США (на території інших країн - відк-

риваючи свої або спільні філії (відділення), або організовуючи дистанційне навчання для громадян, що постійно проживають за кордоном за принципами “віртуальних” університетів і коледжів).

Освіта США є підприємницькою за визначенням: вона відображає підприємницький характер американського суспільства і належним чином відповідає його запитам і проблемам. Найдорожчі здобутки американської нації - свобода і демократія — надійно та ефективно підтримують підприємництво в країні, підприємливість кожного громадянина, захищають права підприємців і забезпечують необхідні гарантії для творчої підприємницької діяльності.

Сама ж американська освіта на сьогоднішній день за своєю суттю є основою, на якій створювалася національна культура, постійно удосконалювалася й пристосовувалася до змін, що відбувалися у житті країни. Одна з великих історичних цілей американського суспільства - всебічна, загальнодоступна освіта для кожного громадянина, починаючи з дитячого садка і до університету, - майже досягнута.

На думку американців, жодне інше суспільство в історії, крім США, не навчало своє молоде покоління так наполегливо і з такими великими витратами. На основі глибоких і всебічних досліджень американські фахівці дійшли безумовного висновку, що національна безпека, економічний розквіт і міжнародний престиж Сполучених Штатів безпосередньо залежать від високої освіченості населення. Тому подальший розвиток країни є неможливим без якісної освіти, для надання якої необхідно все більше й більше федеральних асигнувань.

Великі здобутки американської освіти безпосередньо пов'язані з місцевим розмаїттям шкільних систем. Але велика кількість освітніх систем створює й деякі проблеми: в американській освіті проблеми частково виникають від її децентралізованої структури, а також, певною мірою, від її мети - всебічної загальної освіти.

Необхідно підкреслити такі особливі риси вищої освіти США, що вигідно відрізняють її від систем освіти інших країн:

1. Потужність та гнучкість ВНЗ. У США є потужні, відомі усьому світу вищі навчальні заклади. Їх можна умовно поділити на: елітні, в яких навчаються діти багатих батьків, нащадки відомих політичних, державних діячів та підприємців; престижні (з прекрасною матеріально-технічною базою, висококваліфікованими професорсько-викладацькими кадрами, давніми традиціями і великою кількістю студентів); великі багатопрофільні (в основному - університети) центральні в кожному штаті; великі вузькопрофільні (коледжі, ВНЗ) центральні в кожному штаті.

Також існують і процвітають: невеликі багатопрофільні (в основному - університети) та вузькопрофільні (коледжі, ВЗО), що є в кожному штаті та відрізняються один від одного історією виникнення, традиціями, формами фінансування та деякими іншими ознаками (етнічними, релігійними, методами організації навчального процесу тощо).

Слід зауважити, що відкрити (zareєструвати) та отримати дозвіл (ліцензію) на освітню діяльність у США дуже легко: відповідно до існуючого законодавства адміністрація штату без будь-яких проблем реєструє вищий навчальний заклад. А далі новий ВНЗ повинен переконати майбутніх абітурієнтів у своїй спроможності та престижності свого навчання й диплому.

2. У США існує так званий "інтелектуальний ринок", який формується з усього науково-педагогічного потенціалу не тільки Сполучених Штатів, але й інших країн світу. Завдяки міжконтинентальним системам зв'язку створено світовий банк даних на всіх діючих науковців, викладачів, дослідників, менеджерів та працівників інших категорій системи вищої освіти. База даних цього інтелектуального банку містить необхідну інформацію про них, а також їхні пропозиції щодо надання своїх послуг.

Керівники ВНЗ США мають постійну змогу зв'язуватися електронною поштою або іншим засобами зв'язку із необхідними фахівцями, досягати з ними домовленості і таким чином залучати до співробітництва (на обумовлений контрактний період). Такий спосіб залучення необхідних кадрів для освітньої діяльності дозволяє: по-перше, ефективно використовувати "мозок" провідних фахівців (що позитивно впливає на рівень підготовки спеціалістів ВНЗ); по-друге, створювати оптимальний кількісний склад постійних працівників ВЗО, зосередивши увагу, зокрема, на базових (провідних) профілюючих підрозділах свого навчального закладу, які є конкурентноспроможними у масштабах вищої освіти штату, країни, світу; по-третє, примушує викладачів постійно підвищувати свій науковий і професійний рівень в умовах конкуренції; по-четверте, зменшувати кількість потенційно непридатних для роботи у вищій освіті осіб за рахунок природного їх відсіву; по-п'яте, залучати відомих в усьому світі фахівців для читання циклів лекцій, що підвищує рейтинг ВЗО. Тому структура професорсько-викладацького складу багатьох ВНЗ є дуже гнучкою, деякі підрозділи є символічними (тобто, мають тільки керівника або назву), а навчальні заклади між собою створюють щось подібне до комплексів (за розподілом дисциплін, що є базовими і викладаються конкретним ВНЗ). Такий розподіл повноважень враховується при акредитації і заохочується офіційними керівниками освітньої сфери.

3. Всі відомі престижні приватні та державні вищі навчальні заклади США набирають студентів на навчання на платній основі. Це один з головних принципів вищої освіти Сполучених Штатів: навчання повинно бути платним. Від цього залежить зацікавленість абітурієнтів і студентів, їхніх батьків, спонсорів, які надають фінансову підтримку студентам. Вартість навчання дуже різна й залежить від конкретного ВНЗ.

Але в системі вищої освіти США є й інший, дуже демократичний принцип: навчатися у ВНЗ можуть усі, хто має для цього необхідні інтелектуальні можливості. Для цього існує ціла низка пільг, федеральних, місцевих, комунальних, благодійних та інших фондів підтримки вищої освіти для надання стипендій малозабезпеченим, інвалідам, а також іноземним студентам. Існує стипендія,

яка може навіть перевищувати вартість навчання. Усе залежить від бажання, старання, хисту й талантів студентів, їхньої активної позиції, повноцінної участі у діяльності та житті ВНЗ. Студенти мають змогу та офіційний дозвіл працювати у вільний від занять час для покриття витрат на освіту, можуть переривати навчання, одночасно відвідувати заняття на кількох факультетах або в кількох вищих навчальних закладах.

4. Американські студенти витрачають часу на навчання у 2 рази менше, ніж студенти інших країн (наприклад, Західної Європи або Японії). Вони використовують менше часу на академічне навчання, самостійну роботу, але мають можливість працювати. Вищі навчальні заклади західноєвропейських країн планують значно більше часу (порівняно з американськими) на академічну підготовку студентів, їхню самостійну та індивідуальну роботу з викладачем.

5. Якщо ВНЗ є приватним, то він не залежить від адміністрації штату, має незалежну піклувальну раду, незалежне фінансування через приватні кошти (плата за навчання, пожертвування, інвестиції і т.д.). Його діяльність у деяких аспектах регулюється законами штату. Як правило, такі закони, як: Закон про освіту, про наукові дослідження, про адміністративні функції — поширюються як на державні, так і на приватні ВНЗ. Ці закони стосуються також оцінки знань студентів, публікації статистики кримінальних подій у навчальних закладах, бюджетів ВНЗ, використання тварин у процесі навчання та досліджень, рівень знання англійської мови викладачами (що зменшує можливості вищого навчального закладу наймати викладача з-за кордону) тощо. Держава (штат) обмежує або оподатковує підприємницьку діяльність ВЗО. Це звужує діяльність адміністрації.

Постійні реформи вищої освіти США, викликані жорсткою конкуренцією в усіх сферах діяльності американського суспільства та ринковими перетвореннями в країні, диктують необхідність вищій освіті Сполучених Штатів випереджувачими темпами відповідати вимогам наукового та технічного розвитку. У свою чергу, вища освіта безпосередньо впливає на стан і темпи наукового та технічного розвитку держави, інтелектуальний рівень тих сфер діяльності суспільства, які визначають науково-технічний потенціал і технологічний рівень економіки.

Слід особливо підкреслити, що серед видатних досягнень американської вищої освіти є найновіша і найпотужніша в світі матеріально-технічна база: провідні вищі навчальні заклади мають можливість використовувати у своїй науково-педагогічній діяльності навіть унікальні, експериментальні й одиничні зразки найновіших досягнень американської промисловості, науки, техніки і технологій, не кажучи вже про наявність у багатьох більш-менш вагомих вищих закладах освіти всього необхідного обладнання з широкої гами того, що є у світі; а також сучасних навчально-методичних комплексів, які включають в себе таке необхідне для ефективної та кваліфікованої самостійної роботи студентів, як: підручники енциклопедичного характеру, тексти лекцій, зошити для самостійної роботи та виконання тестів і контрольних завдань, збірки тестів і контрольних завдань, комп'ютерне, аудіо- та відеозабезпечення для вивчення предмету, набори плівок, слайдів

тощо. В умовах такого сучасного матеріально-технічного і навчально-методичного забезпечення, можливостей індивідуального користування досягненнями науки та техніки за допомогою світових інформаційно-комп'ютерних мереж і систем зв'язку, не кажучи вже про порівняно високий рівень життя американських студентів та великі потенційні можливості щодо одержання вищої освіти, що надає своїм громадянам законодавство США, американська вища освіта домінує серед аналогічних систем інших економічно розвинутих країн світу.

Нові методологічно-педагогічні завдання професорсько-викладацького складу ВЗО США, у тому числі - "навчити студентів вчитися" - витікають із значної комп'ютеризації, технізації та інформатизації вищої освіти. Американські педагоги виробили чіткий механізм здійснення індивідуального навчання студентів із розширенням їхньої загальноосвітньої підготовки. Цей механізм базується на методі модулів, які складаються за допомогою комп'ютерів та залікових одиниць і враховує не тільки схильність та інтереси кожного студента, але й його інтелектуальні та фізичні можливості.

В умовах децентралізованої вищої освіти в США не існує єдиного стандарту зі змісту навчання, не існує також стандартних програм підготовки спеціалістів. На рівні штатів відповідальність за розробку програм, які розробляються викладачами або спеціалістами-експертами, несуть навчальні відділи ВНЗ. ВЗО може самостійно встановлювати конкретні вимоги щодо змісту, кількості та послідовності проходження навчальних курсів.

Система вищої освіти Сполучених Штатів базується на закінченій середній освіті, що майже завжди припускає той факт, що учень уже провчився 12 років у середній школі.

Серед головних тенденцій подальшого розвитку вищої освіти Сполучених Штатів необхідно виділити такі:

1. Головна тенденція - вища освіта поширюватиметься в США, займатиме домінуюче становище в суспільстві, стане головним чинником і фундаментом подальшого зростання економіки, науки, техніки і добробуту людей.

2. Найближчим часом вища освіта стане обов'язковою в Сполучених Штатах для здійснення кар'єри і професійного росту людини.

3. Вища освіта США у своєму розвитку базуватиметься на спадковості у використанні вже здобутих наукових знань і технічних досягнень, послідовності у розвитку наукових досліджень і розробці новітніх технологій, вивченні і запозиченні освітніх досягнень вищих шкіл світу.

4. Подальший бурхливий розвиток у Сполучених Штатах Америки здобудуть такі форми наближення вищої освіти до користувача, як: дистанційне навчання з використанням телекомунікаційних комп'ютерних мереж і системи ІНТЕРНЕТ; так звані "віртуальні навчальні заклади"; навчання без відриву від основної роботи: у вечірній час і вихідні дні ("part time"), заочне навчання; комбіновані форми навчання, що допускають поєднання навчання з працею, а також дуже попу-

лярне, так зване "навчання на робочому місці"; самостійне домашнє навчання протягом усього життя.

5. Особливої важливості в США набуває гуманітарна складова вищої освіти, що стає необхідною для збереження і подальшого розвитку національної культури.

6. Вища освіта Сполучених Штатів Америки стає все більше залежною від приватного капіталу і недержавного фінансування.

У найближчі роки і в перспективі подальший розвиток вищої освіти в США приведе до її універсалізації, глобалізації, зробить максимально відповідною запитам американського суспільства і часу. Вища освіта Сполучених Штатів Америки тісніше взаємодіятиме з освітою в цілому, наукою і культурою, стане ще більше демократичною і відкритою для всіх американських громадян.

Одним із головних досягнень вищої освіти США є демократичні принципи її функціонування та керівництва нею, суттєва автономія, самостійність та децентралізація, великі права адміністративного і науково-педагогічного персоналу щодо самоуправління і вибору керівників (в державних вищих навчальних закладах), їх обов'язкова підзвітність своїм виборцям, гласність і високий професіоналізм, практична відсутність випадків волюнтаризму, протекціонізму, корупції і зловживань.

Вища освіта в США доступна широким колам молоді, є необхідною для набуття ґрунтовних класичних наукових і професійних знань, самореалізації та здійснення кар'єри, досягнення поставленої мети. Існує реальна можливість постійного (безперервного) підвищення кваліфікації та післядипломної освіти, перекваліфікації та набуття другої спеціальності.

Серед недоліків системи освіти США, на наш погляд, слід зазначити поверхове вивчення деяких предметів (наприклад, іноземних мов, світової літератури, історії зарубіжних країн) у середніх школах, вузькопрофільний характер вищої освіти тощо.

У третьому розділі "**Теорія і практика підприємницької освіти в економічно розвинутих країнах світу**" розкрито характерні риси підприємницької освіти в зарубіжних країнах, проаналізовано концепції, тенденції та закономірності підприємницької освіти в зарубіжних країнах, розглянуто принципи організації теоретичної та практичної підготовки в системі підприємницької освіти в зарубіжних країнах та управління нею. Показано, що роль і місце підприємництва в конкретній країні залежить, головним чином, від її суспільно-політичного устрою, законодавчої системи та підтримки підприємництва суспільством.

Науковці-дослідники, фахівці-психологи, педагоги і практики в галузі бізнесу і підприємництва, організації і навчання підприємницької діяльності (Д.Майнер, Н.Сміт та ін.) розрізняють найбільш характерні чотири основних типи (моделі) підприємців. Тип 1-й: персональний або індивідуальний підприємець, приватний підприємець, підприємець-одинак. Це такий тип підприємця,

що прагне винятково до особистих, індивідуальних досягнень. Як правило, це підприємець, що працює в малому бізнесі і не володіє (чи володіє, але в не яскраво вираженій формі) якостями керівника (менеджера). До цього типу підприємців можна віднести людей, яким необхідно щось робити і чогось досягати, головною метою яких є реалізація себе, своїх вроджених підприємницьких задатків. Вони, як правило, мають непоганий потенційний шанс стати успішними підприємцями. Однак часто їхній підприємницький успіх не тільки і не стільки є результатом бажання щось робити і чого-небудь досягати, тобто не результатом їхніх високих амбіцій. Головним чинником, підґрунтям і вирішальним фактором їхнього успіху є прагнення бути незалежними, самостійними, покладатися винятково на свій талант підприємця і свої сили, максимально використовувати для самореалізації і самоствердження надані і гарантовані їм суспільством права, свободи, рівні можливості, ринкові відносини, переваги і цінності демократії. Це – класичні підприємці, що отримують радість і велике задоволення від того, що працюють самостійно і на себе, не відчуваючи на собі чужого тиску, що можуть реалізувати те, що самі запланували, і від того, що, зрештою, досягають накресленої мети самостійно вирішуючи всі поставлені задачі. Вони, як правило, досягають успіху, наполегливо домагаючись своєї мети, доводять до кінця свої задуми, ”гасять пожежі”, переборюють кризи, намагаються бути ”гарними в усьому”, беруться за велику кількість справ. До такого типу підприємців можна віднести приватних підприємців, які задовольняють потреби ринку, підприємців, які є основою невеликих сімейних підприємств і господарств, малих підприємств тощо.

Тип 2-й – ”суперпродавець”. Цей тип підприємця, як правило, обдарований талантом ”співчувати іншим людям”, має дар переживати, турбуватися та піклуватися про людей, намагаючись допомогти їм усіма можливими засобами. Звичайно це - підприємець-посередник, що не володіє (або володіє, але не в яскраво вираженій формі) якостями керівника (менеджера). Він може працювати як за наймом, так і самостійно (якщо сам є приватним підприємцем чи підприємцем-одинаком). Сфера його діяльності – малий і середній бізнес, часто - великий бізнес. Підприємці цього типу гарні психологи: вони використовують м’який, ненав’язливий підхід до потенційного клієнта, намагаються йому догодити, без насильства, акуратно і дуже талановито переконуючи його в перевагах запропонованої продукції, підштовхуючи його до бажання купити запропонований суперпродавцем продукт, як абсолютно необхідний для покупця. Вони вважають, що саме продаж є основною (дуже важливою і чи ненайголовнішою) метою і суттю їх підприємницької діяльності - як для їхнього підприємства (фірми, компанії), в якому вони працюють (в якості хазяїна, володаря чи за наймом), так і для них самих. Вони народжені для торгівлі і здійснення продажу і нічого іншого в житті не вміють робити краще. Для того, щоб досягти підприємницького успіху, їм потрібно весь час займатися торгівлею - йти шляхом продажів, витрачаючи на це значний час. А для успішного ведення бізнесу в їхньому власному підприємстві (фірмі, компанії), необхідно шукати кваліфікованого менеджера, який міг би керувати співробітниками і вести справи.

Як приклад суперпродавців можна навести ринкових торговців, продавців приватних магазинів і різноманітних салонів, рекламних агентів виробничих підприємств, торгових, туристичних, страхових, медичних і інших компаній і фірм.

Тип 3-й - природжений (дійсний, істинний) менеджер. Підприємці цього типу люблять брати відповідальність на себе, вони процвітають на корпоративних керівних позиціях, тому що виявляють яскраво виражені якості лідера. Вони завжди хочуть бути першими, тому люблять боротися за це. Не бояться конкуренції, а навпаки, не мислять себе поза конкурентною боротьбою і змагаються лише за першість. Усе їхнє життя - боротьба з конкурентами і суперниками, ціль їхнього життя – завжди перемагати й отримувати задоволення від перемоги. Вони, як правило, винятково амбіційні, сміливі і рішучі, поважають і шанують заслужений авторитет, тому орієнтуються на таких (і відкриті таким), хто має авторитет. Люблять владу, керувати іншими, люблять приймати рішення, що мають суспільний резонанс, діяти від імені громадськості (відчуваючи себе важливою частиною всього співтовариства). Часто вони приходять у підприємництво з великих компаній. Як підприємці, вони, як правило, стають успішними маркетологами, частково керуючи ринковими (маркетинговими) процесами. Часто для них є не потрібним генеральний менеджер, тому що вони самі є чудовими менеджерами. Їхній ідеальний шлях до успіху – це вміле керівництво середнім або великим бізнесом. Їхнє головне завдання – знайти або самостійно розпочати досить великий бізнес (стати антрепренером), де б був потрібен і реалізувався їхній управлінський талант.

Як приклад, до природжених (істинних, дійсних) менеджерів можна віднести організаторів і керівників середніх і великих виробничих (промислово-індустріальних, сільськогосподарських) і невиробничих (сфера послуг, соціальна сфера) підприємств. Суперменеджери керують діяльністю транснаціональних корпорацій, міжнародних компаній, готельних і туристичних комплексів вищих категорій тощо.

Тип 4-й - генератори великих ідей. Вони генерують нові ідеї, винаходять нові товари, знаходять нові ніші для бізнесу, розвивають нові процеси. І взагалі, знаходять шляхи і можливості, як перегнати або переграти (обійти, випередити, передумати) конкурента. Вони є новаторами в істинному підприємницькому розумінні (смислі). Їх надзвичайно захоплює світ ідей, вони бажають і вміють творити. Але їхній ентузіазм може завести їх у бік від головної мети, і вони можуть зазнати невдачі через те, що недостатньо прораховують ризик, покладаючись, головним чином, на інтуїцію. Для того щоб зрівноважити й мінімізувати ризик, до якого може привести цей ентузіазм, необхідна, у достатній мірі, сконцентрована увага і велика обережність.

Досить часто підприємницька діяльність генераторів великих ідей пов'язана з високими технологіями, новою технікою і винахідництвом. Як правило, генератори великих ідей є антрепренерами і/або виробниками матеріального чи нематеріального (сфера послуг) продукту. Як правило, вони не володіють (або володіють, але в недостатньо яскраво вираженій формі) якостями

керівника. Серед них зустрічаються генії підприємницької справи, неабиякі винахідники і творці нових технологій, великі особистості, що просувають уперед науково-технічний прогрес.

Відзначимо, що наведені чотири типи особистостей підприємця далеко не однорідні. Деякі успішні підприємці характеризуються одним з цих типів, а в когось поєднуються особливості декількох типів. Якщо в підприємця яскраво виражені ознаки двох або більше типів, то це – комплексний підприємець. Як правило, найбільш відомі успішні підприємці мають ознаки відразу декількох типів.

Початкова підприємницька та бізнес-освіта в США розпочинається в молодшій та середній школах, для того, щоб підготувати випускників шкіл до самостійної продуктивної роботи в сфері підприємницької діяльності. У ВНЗ професійна освіта майбутніх або діючих підприємців поглиблюється, систематизується та набуває подальшого суттєвого розвитку.

Національні стандарти бізнес-освіти в США пропонують освітнім закладам директиви стосовно параметрів якісної освіти у 12 галузях навчального плану бізнес-освіти: бухгалтерський облік; ділове право; утворення та розвиток кар'єри; комунікації; розрахунки; економіка та особисті фінанси; підприємництво; інформаційні системи; міжнародний бізнес; взаємозв'язки ділових функцій; менеджмент; маркетинг. Ці основні галузі бізнес- і менеджмент-освіти включають в себе всі предмети, що є складовими бізнес-освіти США загалом. Так, наприклад, в запропонованій фахівцями з США моделі існування в сучасному суспільстві бізнес-освіти наведено такий взаємозв'язок її завдань, змісту й шляхів реалізації: 1 рівень (оболонка моделі) - оцінка стану можливостей для існування бізнесу та перспектив запровадження бізнес-освіти в суспільстві; 2 рівень – аналіз (оцінка й визначення) середовища існування бізнесу та умов для впровадження бізнес-освіти в суспільстві: технології, комунікації, людські (суспільні) відносини, кількісні параметри бізнесу, міжнародний бізнес; 3 рівень – реалізація (упровадження) бізнес-освіти: зазначені вище 12 галузей навчального плану бізнес-освіти; 4 рівень (ядро моделі) – реалізація (організація) бізнесу на основі: а) набутих знань в галузі бізнесу (бізнес-освіти); б) вміння застосовувати набуті знання в галузі бізнесу на практиці; в) вміння та навичок існувати у реальних умовах світу бізнесу у взаємостосунках з іншими людьми - співіснування в людському оточуючому середовищі на основі гуманістичних ділових і моральних відношень (стосунків).

В даному розділі детально проаналізовано структуру й зміст дисциплін навчального плану бізнес-освіти з бухгалтерського обліку, ділового права, утворення та розвитку кар'єри, комунікацій, розрахунків, економіки та особистих фінансів, підприємництва, інформаційних систем, міжнародного бізнесу, взаємозв'язків ділових функцій, менеджменту та маркетингу. Досліджено навчальні плани підготовки молодшого спеціаліста, бакалавра та магістра з підприємництва, управління бізнесом, міжнародним бізнесом, а також з міжнародного менеджменту.

В четвертому розділі **”Шляхи та засоби реалізації в Україні національно-освітньої програми з питань підприємництва”** обґрунтовано концептуальні підходи до розробки національно-освітньої програми з питань підприємництва (НОППП), визначено вимоги до особистісних якостей підприємця та проведення професійного відбору потенційних підприємців, розкрито шляхи та засоби реалізації завдань національно-освітньої програми з питань підприємництва.

Головною метою НОППП, безумовно, є відродження підприємництва як головного чинника економічного зростання в Україні.

Головними завданнями НОППП вбачаються: а) організація й надання ґрунтовної підприємницької освіти громадянам України для їхньої подальшої ефективної самореалізації у підприємницькій і виробничій діяльності; б) утворення ”підприємницького менталітету” в громадянах України, любювання громадськістю - на рівні утворення позитивної громадської думки, та офіційними особами - на державному рівні - заходів щодо підтримки й розвитку підприємництва.

В розділі показано, що шляхи практичної реалізації НОППП мають бути такі:

- а) ефективна організація відбору (селекції) потенційних підприємців;
- б) розвиток і закріплення в них специфічних підприємницьких рис і талантів;
- в) ефективне навчання їх підприємницьким наукам протягом життя.

Зауважимо, що навчання всіх громадян підприємницьким наукам протягом життя є також одним із шляхів загальної підприємницької освіти української нації.

Умовою ефективної реалізації НОППП є підтримка і захист законодавством на державному рівні підприємництва, підприємців, приватної власності (як основи підприємництва), демократичні перетворення в Україні та ринкова економіка.

За результатами дослідження встановлено головні етапи розробки НОППП:

1. Закріплення на законодавчому державному рівні умов для вільного підприємництва. Для цього необхідно: прийняти закони щодо гарантій захисту прав підприємців, індивідуального та колективного підприємництва, приватної власності; визначити і законодавчо закріпити умови й методи кредитування й оподаткування підприємців і підприємств (усіх типів і форм).

2. Встановлення й розробка психолого-педагогічних критеріїв, засобів (апарату) й методик для відбору (селекції) потенційних підприємців. Визначення найважливіших характерних рис підприємливої людини, її здатності до ефективної підприємницької діяльності.

3. Створення і застосування науково-педагогічних методів і методик для закріплення й розвитку вроджених підприємницьких здібностей і рис характеру, навчання і закріплення підприємницьких вмінь, типів поведінки й навичок.

4. Визначення змісту підприємницької освіти, розробка необхідних навчальних планів і програм різного рівня. Головні цілі таких навчальних програм: виховати здатність розпочати нову

власну справу; виробити вміння працювати в малому бізнесі; прищепити "підприємницький" світогляд загалом; розвинути "підприємливість" як рису характеру.

При розробці підприємницьких навчальних програм і впровадженні їх у навчальних закладах необхідно визначити: як правильно окреслити цілі й завдання таких програм; в якому віці необхідно починати вчити підприємництву і якої тривалості має бути таке навчання; як диференціювати потреби різних груп у підприємницькій освіті в рамках освітньої системи (наприклад, як знаходити потенційних підприємців-антрепренерів, підприємців-виробників і підприємців-посередників, як і чому їх навчати); як розробляти, диференціювати і впроваджувати навчальні курси з підприємництва до навчального плану на різних рівнях освіти (початкова, середня школа та вища освіта); як встановити найбільш ефективні та плідні зв'язки між підприємницькою спільнотою та освітянами.

Бажаними результатами навчання за підприємницькими навчальними програмами мають бути: заснування нового (власного) підприємства; ефективна праця в невеликій фірмі (в малому бізнесі); ефективна праця на динамічному ринку праці; розвиток особистих підприємницьких навичок, а також навичок конкурентної боротьби і вміння долати негаразди в бізнесі.

5. Добір (селекція) потенційних підприємців, розкриття їхніх підприємницьких талантів, закріплення й розвиток у них підприємницьких рис характеру, навчання підприємницьким типам поведінки, вмінням і навичкам.

6. Виховання морально-етичних якостей майбутніх підприємців.

7. Організація неперервної ґрунтовної підприємницької освіти для потенційних підприємців, надання необхідної підприємницької освіти всім громадянам України протягом життя.

Найскладнішими проблемами з реалізації НОППП вважаються, по-перше, ефективний відбір майбутніх підприємців; по-друге, виявлення, закріплення й розвиток у них вроджених підприємницьких рис характеру і талантів. Для вирішення цих проблем необхідно:

а) мати чіткі критерії, методи й методики щодо визначення й відбору потенційних підприємців;

б) вміти ефективно організувати відбір потенційних підприємців;

в) вміти ефективно виявляти підприємницькі риси характеру і здібності майбутніх підприємців, а головне - знати, якими є найважливіші підприємницькі риси характеру;

г) вміти ефективно організувати навчання потенційних підприємців, розвивати й закріплювати в них підприємницькі риси характеру.

В організації процесу навчання у вищій школі нині недостатньо обмежуватись вдосконаленням відтворювальної діяльності студентів. Розв'язувати поставлені суспільством перед вузом завдання цілеспрямованого розвитку творчих здібностей всіх студентів, їх пізнавальної самостійності можливо лише на основі включення їх у процес творчої діяльності. Для стимулювання пі-

знавальної активності студентів необхідно, поряд з традиційними методами, застосовувати інтенсивні педагогічні технології, що ґрунтуються на діяльнісних формах навчання.

У нашому дослідженні технологія навчання розглядається як педагогічна діяльність, яка реалізує науково обґрунтований проект дидактичного процесу і має більш високий ступінь ефективності, надійності і гарантованості результату, ніж це властиво традиційним методикам навчання. Таке визначення технології навчання не заперечує можливості його модифікації в тих випадках, коли технологія розуміється як детермінований, логічно структурований дидактичний процес, що інваріантно відбувається під впливом певних педагогічних умов і забезпечує прогнозований результат, або ж як цілісна система концептуально і практично значущих ідей, принципів, методів, засобів навчання, що гарантує достатньо високий рівень ефективності і якості навчання при її наступному відтворенні і тиражуванні. Таким чином, педагогічна технологія поєднує в собі упорядковану сукупність дій, операцій і процедур, покликаних забезпечувати прогнозований і гарантований результат у навчальному процесі, що постійно піддається певним змінам.

Організаційні форми навчання визначаються як взаємодія викладача і студентів, яка регулюється певним, завчасно встановленим порядком і режимом. Характерною ознакою організаційної форми ми вважаємо те, що її застосування не пов'язано безпосередньо з характеристикою процесу навчання. Тому в підприємницькій освіті можуть застосовуватись як традиційні форми навчання - лекція, семінар, практичне та лабораторне навчання, екскурсія, - так і деякі нові: дидактичні і рольові ігри, захист творчих проектів, інтелектуальні конкурси, "мозкові штурми", "кейси" тощо. В процесі застосування останніх метою заняття стає не просто досягнення певного рівня підприємницьких знань, умінь і навичок, але й створення належних умов для розвитку економічно важливих якостей особистості, економічного мислення й економічної поведінки. Реалізація такої мети значною мірою визначається наявністю у студентів внутрішньої мотивації. Цьому сприяють :

1. Формування уявлень про необхідність підприємницької освіти в майбутній професійній діяльності.

2. Створення мотиваційних проблемних ситуацій шляхом постановки спеціальних пізнавальних задач, проблемного експерименту з непередбачуваним результатом і т.ін. Приклади можуть бути найрізноманітніші.

3. Застосування методів, що активізують пізнавальний інтерес (рольові ігри, змагання, диспути, тренінги, подорожі, аукціони, захист творчих проектів тощо). Важливою особливістю їх є те, що вони забезпечують не тільки емоційне входження учасників в ситуацію, але й дозволяють застосовувати різні стратегії, створюють оптимальні умови для розвитку грамотної передбачливості, гнучкості економічного мислення. Підприємницька гра вчить особистість формам колективної й індивідуальної діяльності, прийняттю самостійних і скоординованих рішень, стимулює практичні навички, розвиває уяву й інтуїцію.

Пізнавальний інтерес студентів до підприємницької освіти забезпечується використанням у навчальному процесі комплексу методів, що включає: діагностичні методи (тести), методи опитування (анкети, опитувальники), спрямовані на виявлення переважаючих інтересів, нахилів, здібностей здійснювати підприємницьку освіту; методи стимулювання, які передбачають розвиток особистісних ресурсів (визначення стилю діяльності ділової людини, ознайомлення з прийомами психологічної саморегуляції, зняття стресових станів, ознайомлення з методами самопізнання та самооцінки тощо); мобілізуючі методи, спрямовані на вдосконалення важливих для підприємництва якостей особистості та оперативне їх застосування в реальних або змодельованих ситуаціях (вибір власної моделі поведінки, засвоєння правил міжособистісних контактів, розвиток умінь раціонального використання обмежених ресурсів тощо).

4. Застосування в навчальному процесі комплексу навчально-методичних посібників. В умовах, коли з'явилась велика кількість різних підручників з підприємництва (як вітчизняних, так і перекладених), викладачеві важливо знати, що для навчального процесу необхідно добирати підручники не лише для організації навчання, але й для активізації цього процесу. Зацікавленість навчальною книгою стимулює студента до самоосвіти.

Процес і принципи добору майбутніх підприємців є досить складними. Окремою проблемою, яка потребує детального вивчення, є вироблення й застосування системи іспитів і тестів для ефективного виявлення в потенційних підприємців необхідних задатків, нахилів, особливостей психіки, рис характеру тощо. Необхідність підготовки підприємців вимагає подальшого підвищення ефективності й удосконалення роботи з їх відбору (селекції), цілеспрямованого розвитку природних рис їхнього характеру, виховання необхідних підприємницьких навичок і поведінки.

Необхідною умовою для успішної реалізації національно-освітньої програми з питань підприємництва є створення спеціальних освітніх закладів для підготовки підприємців. В дисертації показані можливості цього на прикладі діяльності УАГІ "ВМУУ", головною метою якого є підготувати громадян України до самостійної продуктивної підприємницької діяльності, надати необхідні професійні знання та виховати їх таким чином, щоб випускники закладу могли ефективно себе реалізувати в умовах конкуренції, ринку та економічного реформування держави.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне обґрунтування і нове вирішення проблеми підприємницької освіти на базі досвіду економічно розвинутих зарубіжних країн, розроблено концепцію та організаційно-педагогічні основи її запровадження в систему освіти України.

1. Аналіз теоретичних підходів і концепцій підприємницької освіти в економічно розвинених країнах світу свідчить, що роль і місце підприємництва в конкретній країні залежить, головним чином, від її суспільно-політичного устрою. В демократичних країнах з ринковою економікою, до яких належать майже всі економічно розвинені країни, вільне підприємництво є основою їх економічного розвитку і прогресу, а підприємницькій освіті надається провідне значення. В розвинених країнах, що вже досягли значного економічного успіху завдяки підтримці підприємництва, освіта підприємців є важливою складовою частиною виховання у населення поваги до цінностей демократичного способу існування, зокрема до ринкових реформ у напрямку поліпшення добробуту кожної людини - і тих, хто працює, і тих, хто тимчасово є безробітним, і тих, хто існує за рахунок соціальних програм, обсяг яких залежить від успіху підприємництва в країні; покращання економічного стану країни і суспільства загалом.

2. Підприємницька освіта може бути ефективною лише тоді, коли є (або створюються) політичні умови для стабільного економічного розвитку. Це означає, що навчання підприємству в країні, в якій не сформовано відповідної громадської думки щодо користі та необхідності підприємництва, не досягнуто позитивного ставлення населення до підприємництва, не створено необхідних законодавчих актів на підтримку підприємництва, є малоефективним і безперспективним.

Нажаль, як свідчать фахівці в галузі дослідження підприємництва, в багатьох країнах з перехідною економікою національні програми реформ залишаються незавершеними і недосконалими.

3. Освіта США є підприємницькою за визначенням: вона відображає підприємницький характер американського суспільства і належним чином відповідає його запитам і потребам. Найвагоміші здобутки американської нації - свобода і демократія - надійно та ефективно підтримують підприємництво в країні, підприємливість кожного громадянина, захищають права підприємців і забезпечують необхідні гарантії для творчої підприємницької діяльності. Сама ж американська освіта на сьогоднішній день за своєю суттю є основою, на якій створювалася національна культура, постійно удосконалювалася й пристосовувалася до змін, що відбувалися у житті країни. Одна з великих історичних цілей американського суспільства - всебічна, загальнодоступна освіта для кожного громадянина, починаючи з дитячого садка і до університету, - майже досягнута.

4. Освіта в провідних економічно розвинутих зарубіжних країнах має векторну підприємницьку орієнтацію, тобто: учні середніх шкіл і студенти вищих навчальних закладів незалежно від обраної спеціальності отримують початкову підприємницьку підготовку при вивченні майже всіх предметів. Концепція підприємницької освіти ґрунтується на тому, що для ефективно організації такої освіти необхідно, щоб уся освіта була зорієнтована на розвиток у громадян підприємницьких якостей, незалежно від обраної ними професії чи спеціальності, а підприємницький зміст - елемент підприємницької підготовки - був присутній в усіх закладах освіти, в усіх освітніх програмах та дисциплінах. Підприємницький світогляд, відповідні підприємницькі типи поведінки та навички

необхідно прищеплювати і розвивати в усіх учнів, студентів і громадян, незалежно від наявності у них підприємницьких задатків.

Сама ж підприємницька діяльність має розглядатися суспільством як продуктивна і творча, результатом якої є новий продукт, що має відповідну вартість.

5. Головними завданнями підприємницької освіти в зарубіжних країнах є: розкрити кожній особистості цінності й переваги демократії, вільного підприємництва та ринкової економіки; виховати в людях повагу до свобод, приватної власності та законів; прищепити кожному громадянину відчуття відповідальності за свій власний економічний стан і долю всього суспільства; виховати в кожній особистості амбіційність, високі матеріальні й моральні запити та потреби; розвивати в кожній людині власні економічні навички споживача, сприяти набуттю нею соціальної, громадянської та державної відповідальності, навчити її розуміти ділові операції, а також тому, як функціонувати в якості економічно грамотного громадянина суспільства; навчати особистість критично мислити, самостійно приймати життєво важливі рішення, прищеплювати усвідомлення необхідності бути незалежним у бізнесі й житті; навчати особистість вмінням та навичкам спілкування з людьми, працювати в групі, команді. Підприємницька освіта має виховувати здатність бути лідером, навчати й прищеплювати інші ділові якості, необхідні в бізнес-середовищі різних культур і народів; надавати особистості необхідних знань про фах та виховувати пов'язані з ним ділові навички, завдяки чому людина зможе зробити правильний вибір фаху і буде в змозі працювати в різних галузях бізнесу; навчати майбутнього підприємця як правильно обирати та раціонально застосовувати технологічні інструменти для прийняття особистого та ділового рішення; навчати професійно спілкуватися в якості слухача та доповідача на громадських і ділових зустрічах; навчати використовувати методики бухгалтерського обліку для прийняття рішень із планування та організації бізнес-діяльності, придбання, розміщення та реалізації ресурсів; навчати застосовувати принципи ділового права на особистих, громадських і ділових зустрічах; допомагати підготуватися до роботи в якості підприємця, навчити розуміти всі аспекти бізнесу; допомагати зрозуміти взаємозв'язки різноманітних функціональних ділянок бізнесу й впливу одного компонента на інший; виробляти в особистості здатність брати участь у ділових операціях як на внутрішній, так і на міжнародній арені; виробляти здатність купувати та продавати різноманітні товари, послуги, майно, яким володіє кожна особа; вміти оперувати на ринку праці та на ринку споживачів товарів; виробляти та прищеплювати норми морально-етичної поведінки в процесі бізнес-діяльності та під час повсякденного життя. Не менш важливими завданнями підприємницької освіти є: виробляти в особистості необхідний екологічний світогляд і розуміння завдання зберігати ресурси та оточуюче середовище, виховувати та прищеплювати розуміння переваг здорового способу життя; прищеплювати особистості повагу до будь-якого виду праці та трудової діяльності взагалі; навчати людину

творчо оперувати даними з усіх функціональних ділянок бізнесу та підприємництва, потрібних для прийняття зважених управлінських рішень.

6. Для успішної реалізації в Україні національно-освітньої програми з питань підприємництва і підготовки власних підприємців і бізнесменів необхідними, на наш погляд, є: розробка навчальних планів і програм з підприємницьких дисциплін, відкриття та ліцензування нових підприємницьких спеціальностей; залучення до педагогічної (навчально-методичної та виховної) діяльності відомих і успішних підприємців; психолого-педагогічна підготовка викладачів з мистецтва і практики підприємницької справи з числа видатних і успішних бізнесменів; підготовка вищою школою викладачів вищих навчальних закладів і вчителів шкіл для викладання теорії підприємництва, наук з бізнесу та виробництва; організація навчання підприємству і надання бізнес-освіти в середній школі, допомога молодим потенційним підприємцям у започаткуванні малого бізнесу (власної справи); курсові форми післяшкільного навчання підприємству; допомога громадянам - потенційним підприємцям у започаткуванні малого бізнесу (власної справи); запровадження курсових форм навчання підприємству та підвищення кваліфікації в галузі бізнесу протягом життя; консультаційна допомога підприємцям-новачкам і діючим бізнесменам; навчання теоретичних основ підприємництва та бізнесу у вищих навчальних закладах; підготовка фахівців вищої кваліфікації в галузі теорії бізнесу, підприємництва та виробництва.

7. Підприємницька освіта може бути корисною та ефективною лише тоді, коли слухачі усвідомлюватимуть загальну ідею підприємництва та відчуватимуть її на власному досвіді, замість того, щоб формально вивчати дисципліни підприємницького спрямування. Тому при впровадженні підприємницької освіти в Україні для підвищення її ефективності головна увага повинна приділятися тим методам, що заохочують навчання: за допомогою практичного досвіду; за допомогою обміну корисним досвідом; за допомогою наслідування корисного досвіду і навчання через власний досвід; шляхом експериментування; через використання так званих "кейсових методів", створюючи та аналізуючи ділові ситуації, під час яких необхідно йти на ризик, роблячи позитивні помилки; за допомогою творчого вирішення проблем; за допомогою зворотного зв'язку (через соціальну взаємодію); за допомогою інсценізації та рольових ігор; за допомогою впливу позитивних зразків для наслідування, аналізу негативних зразків і навчання на негативному досвіді; через взаємодію з зовнішнім (реальним) світом.

8. Виходячи з досвіду США та інших економічно розвинутих країн з підготовки своїх громадян до самостійної продуктивної діяльності - бізнесу та підприємництва, доцільним в системі освіти України є організація підприємницької та бізнес-освіти в структурі дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти. Важливим також є впровадження підприємницької та бізнес-самоосвіти громадян протягом життя.

Використання позитивного досвіду підприємницької освіти економічно розвинутих зарубіжних країн необхідно гармонійно поєднувати з вагомими здобутками національної системи освіти України, особливостями історичного та культурного розвитку української держави, а також досягненнями в галузі науки, техніки та промисловості.

Дисертаційне дослідження проблем підприємницької освіти в економічно розвинутих зарубіжних країнах і можливості запозичення її досвіду та творчого впровадження в Україні не вичерпує всіх аспектів проблеми. Зокрема, потребує більш глибокого подальшого вивчення досвід організації підприємницької освіти на етапі дошкільного та молодшого шкільного дитинства, надання такої освіти дорослим громадянам інших професій, організація підприємницької освіти громадян протягом життя.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

Монографії:

1. **Романовський О.О.** Вища освіта на зламі тисячоліть: Книга 1. Ефективна підприємницька освіта як фундамент економічного розвитку демократичного суспільства // К.: Деміур, 2000. – 256 с.

2. **Романовський О.О.** Теорія і практика зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України // К.: Деміур, 2003. – 396 с.

Навчальні посібники, книги та брошури:

3. **Романовський О.О.** Хроніка вищої освіти США (на прикладі діяльності державних і недержавних закладів) – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1997. – 78 с.

4. Романовська Ю.Ю., **Романовський О.О.** Недержавна вища освіта в економічно розвинутих країнах світу (з досвіду вищої школи США, Великобританії, Германії, Франції, Італії та Японії). – К.: УФІМБ, 1997.

5. **Романовський О.О.**, Романовська Ю.Ю. Мистецтво і секрети підприємницької діяльності: практичні поради підприємцям-початківцям. Навчальний посібник // К.: Деміур, 2002. – 224 с.

6. **Романовский А.А.**, Романовская Ю.Ю. Искусство и секреты предпринимательской деятельности: практические советы начинающим предпринимателям. Учебное пособие. – К.: ЭксОб, 2002. – 272 с.

Статті у фахових наукових виданнях:

7. **Романовський О.О.** Вища освіта в Японії: типи навчальних закладів та їх фінансування // Наука і сучасність: Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова . – К.: ІЗМН. – 1998. – Ч. II. – С. 126-132.

8. **Романовський О.О.** Вища освіта в країнах західної Європи: співіснування державної та недержавної форм // Соціалізація особистості: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1998. – Вип. 3 – С. 140-150.
9. **Романовський О.О.** Організаційно-педагогічні особливості вищої освіти в США // Наука і сучасність: Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова . – К.: Логос. – 1999. – Ч. III. – С. 161-173.
10. **Романовський О.О.** Управління вищою освітою в США та її реформування // Наукові записки XXXV: Збірник наукових статей НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. – Ч. 2. – С. 149-160.
11. **Романовський О.О.** Освіта США і проблеми її гуманізації // Професійна підготовка фахівців вищої школи в умовах оновленої парадигми освіти: Збірник наукових праць "Проблеми сучасного мистецтва і культури". – Харків: Каравела, 1999. – С. 61-70.
12. **Романовський О.О.** Підготовка громадян до підприємницької діяльності в економічно розвинутих країнах (на прикладі США та Німеччини) // Організація та зміст становлення професійної підготовки в умовах національної системи освіти: Збірник наукових праць "Проблеми сучасного мистецтва і культури". – Харків: Каравела, 1999. – С. 62-73.
13. **Романовський О.О.** Структура та особливості діяльності вищих закладів у системі освіти США // Соціалізація особистості: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. – Вип. 2 – С. 171-188.
14. **Романовський О.О., Романовська Ю.Ю.** Навчальні плани в бакалавратурі США (підприємництво, комп'ютерні науки, англійська та іноземна мови) // Соціалізація особистості: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. – Вип. 3 – С. 144-157.
15. Шкіль М.І., **Романовський О.О.** Тенденції і принципи дальшого розвитку вищої освіти // Освіта і управління. – Т.3, №3. – 1999. – С. 103-114.
16. Романовська Ю.Ю., **Романовський О.О.,** Сухолиткий О.С. Досвід підготовки фахівців вищої кваліфікації в КНР // Педагогічна наука та мистецтвознавство на межі століть: Збірник наукових праць "Проблеми сучасного мистецтва і культури". – Харків: Каравела, 1999. – С. 149-160.
17. **Романовський О.О.** Використання міжнародного досвіду організації освіти у Німеччині // Соціалізація особистості: Збірник наукових праць. – К.: Логос, 2000. – Вип. 2 – С. 161-172.
18. **Романовський О.О.** Завдання гуманітарної освіти з підготовки громадян України до самостійної підприємницької діяльності // Гуманітарна освіта: Збірник наукових праць АПН України і Гуманітарного ін-ту. — Вип. 1. Серія: Психологія і педагогіка. — Київ-Херсон: Айлант, 2000. — С.135-144.

19. Романовська Ю.Ю., **Романовський О.О.**, Сухолиткий О.С. Досвід міжнародного співробітництва КНР у галузі освіти // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: Збірник наукових праць. – Харків: Каравела, 2000. – Вип.5. – С. 219-237.

20. **Романовський О.О.** Завдання і зміст підприємницької освіти // Наукові записки XXXVI: Збірник наукових статей НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – Ч. 2. – С. 138-144.

21. **Романовський О.О.** Проблеми і принципи відбору і підготовки підприємців // Теорія і практика формування професійної компетентності суб'єктів педагогічного процесу: Збірник наукових праць "Проблеми сучасного мистецтва і культури". – Харків: Каравела, 2000. – С. 113-121.

22. **Романовський О.О.** Проблеми гуманітарної та лінгвістичної освіти підприємців і менеджерів (на прикладі США) // Філологія - Педагогіка - Психологія: Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. — 2001. — Вип. 4. — С.501-507.

23. **Романовський О.О.** Проблеми підготовки національних підприємців // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. — 2001. — № 2. — С.44-49.

24. **Романовський О.О.** Концепції національно-освітньої програми з питань підприємництва і шляхи її реалізації // Наукові записки XLII: Збірник наукових статей НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2001. – Вип. 42. – С. 49-54.

25. Романовська Ю.Ю., **Романовський О.О.**, Сухолиткий О.С. Особливості японської системи вищої освіти // Нові технології навчання: Науково-методичний збірник. – К.: Науково-методичний центр вищої освіти, 2001. – Вип. 30. – С. 42-57.

26. **Романовський О.О.** Особливості організації вищої освіти в США // Освіта і управління. – 1999. – Т.3, № 2 – С. 160-170.

27. **Романовський О.О.** Завдання освіти в аспекті розвитку підприємництва в Україні // Освіта і управління. – 1999 (2001). – Т.3, № 4. – С. 116-123.

28. **Романовський О.О.** Проблеми виховання у майбутніх підприємців морально-етичних норм поведінки для успішної професійної діяльності // Освіта і управління. – 2000 (2001). – Т.4, № 1-2. – С. 95-105.

29. **Романовський О.О.** Вища освіта: залежність від проблем суспільства // Рідна школа. – 1999. – № 6 – С. 8-11.

30. **Романовський О.О.** Вища освіта: відповідність вимогам часу // Рідна школа. – 1999. – № 7-8 – С. 30-33.

31. **Романовський О.О.** Недержавна вища освіта: "за" чи "проти"? // Рідна школа. – 1999. – № 9 – С. 3-5.

32. **Романовський О.О.** Особливості вищої освіти США // Рідна школа. – 2000. – № 1 – С. 31-50.

33. **Романовський О.О.** Українській освіті необхідно готувати власних підприємців // Рідна школа. – 2000. – № 4 – С. 52-57.

34. **Романовський О.О.** Принципи добору майбутніх підприємців // Рідна школа. – 2001. – № 2 – С. 56-58.

35. **Романовський О.О.** Морально-етичне виховання майбутніх підприємців // Рідна школа. – 2001. – № 7 – С. 63-66.

36. **Романовський О.О.** Типи підприємців, розвиток у них підприємницьких якостей // Рідна школа. – 2002. – № 4 – С. 33-39.

37. **Романовський О.О.** Як удосконалити національну підприємницьку освіту? // Рідна школа. – 2002. – № 5 – С. 40-44.

38. **Романовський О.О.** Проблеми організації ефективної бізнес-освіти // Освіта і управління. – 2002. – Т.5, № 2. – С. 54-76.

39. **Романовський О.О.** Роль бізнес-освіти у розвитку підприємництва і виробництва // Нові технології навчання: Науково-методичний збірник – К.: Науково-методичний центр вищої освіти, 2002. – Вип. 33. – С. 251-264.

40. **Романовський О.О.** Особливості навчання різних типів підприємців // Наукові записки XLVII: Збірник наукових статей НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. – Вип. 47. – С. 176-178.

Матеріали конференцій:

41. **Романовський О.О.** Ефективні технології підготовки фахівців з підприємництва в педагогічних закладах освіти // Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – Вип. 1. – Ч. 1. – С.43-52.

42. **Романовський О.О.** Нагальні проблеми впровадження ефективної підприємницької освіти в Україні // Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – Вип. 3. – Ч. 3. – С.58-61.

Статті у наукових виданнях:

43. **Романовський О.О.** Проблеми підготовки громадян України до самостійної підприємницької діяльності // Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України. – К.: УАДУ. – 2000. – Вип. 2. – Ч. IV. – С. 460-465.

44. **Романовський О.О.,** Романовська Ю.Ю., Надточій О.Д. Майбутнє за нами // Кризь терни. Нариси становлення приватної освіти в Україні. – Харків, 2001. – С. 281-292.

45. **Романовський О.О.** Проблеми підготовки підприємців і менеджерів для прискорення економічних реформ в Україні // Україна на рубеже тисячелеття: идеология и механизм реализа-

ции реформ: Сборник научных трудов. Приложение №7(12) к журналу "Персонал". – К.: 2000. – № 4(58) – С. 45-49.

46. **Романовський О.О.**, Романовська Ю.Ю. Гуманітарна і підприємницька освіта як необхідна умова подальшого розвитку держави // Пульсар. – 2000. – № 9 – С. 42-44.

47. **Романовський О.О.** Державна і недержавна освіта в країнах Західної Європи: досягнення, проблеми, фінанси // Економіка і управління. – 1999. – № 1(2) – С. 93-100.

48. **Романовський О.О.** Вища освіта державної та недержавної форми власності в США: фінансування, якість і вартість навчання // Економіка і управління. – 1999. – № 2(3) – С. 85-92.

49. **Романовський О.О.** Досвід розвитку вищої освіти в Японії // Економіка і управління. – 1999. – № 4(5) – С. 88-92.

50. **Романовський О.О.** Вибір підприємців та вдосконалення підприємницької освіти // Видано в КНР (м. Пекін) китайською мовою в науковому журналі "Фінанси і Економіка". – 2002. – № 1 – С. 70-71.

51. **Романовський О.О.**, Романовська Ю.Ю. Феномен підприємництва і роль вищої школи в підготовці підприємців // Вища школа. – 2002. – № 1 – С. 49-59.

АНОТАЦІЇ

Романовський О.О. Теорія і практика підприємницької освіти в розвинутих зарубіжних країнах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2003.

Дисертацію присвячено дослідженню зарубіжних підходів до професійної підготовки підприємців та визначенню шляхів і засобів використання досвіду підприємницької освіти провідних розвинених країн світу в національних умовах. Спираючись на зарубіжний досвід, доведено, що підприємництво є базою національної економіки, а ефективна підприємницька освіта - фундаментом економічного розвитку демократичного суспільства. Проаналізовано особливості формування підходів до підприємницької освіти в економічно розвинутих країнах світу. Доведено соціально-орієнтовану сутність підприємницької освіти як складової економічного потенціалу суспільства. Розкрито феномен підприємництва та термінологічні ознаки, що відрізняють його від інших видів сучасної економічної діяльності. Визначено і обґрунтовано вимоги до особистісних якостей підп-

риємця і запропоновано на цій основі типологію сучасних підприємців; визначено умови формування особистості з високим рівнем підприємницької культури.

В дослідженні виявлено особливості й умови здійснення підприємницької освіти у промислово розвинутих країнах світу та можливості використання зарубіжного досвіду в Україні; запропоновано модель підприємницької освіти та шляхи її реалізації в умовах вищої освіти України.

Отримані в ході дослідження дані можуть бути використані для розробки складових галузевого стандарту підприємницької освіти (освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітньо-професійних програм) і подальшого вдосконалення підприємницької освіти в існуючих вищих навчальних закладах України. Теоретичні положення та апробовані технології можуть бути використані при реформуванні всіх рівнів підприємницької освіти в Україні.

Ключові слова: підприємництво, освіта, підприємницька освіта, підприємницька освіта в зарубіжних країнах, національна освітня програма з питань підприємництва, вища освіта, вища школа, організаційно-педагогічні умови, методи і засоби навчання, навчальні програми і плани.

Романовский А.А. Теория и практика предпринимательского образования в развитых зарубежных странах. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2003.

Диссертация посвящена исследованию зарубежных подходов к профессиональной подготовке предпринимателей и определению путей и средств использования опыта предпринимательского образования ведущих развитых стран мира в национальных условиях.

На основе зарубежного опыта доказано, что предпринимательство составляет базу национальной экономики, а эффективное предпринимательское образование является фундаментом экономического развития демократического общества.

Проведен анализ и раскрыты особенности формирования подходов к предпринимательскому образованию в экономически развитых странах мира; раскрыта социально-ориентированная сущность предпринимательского образования как составляющей экономического потенциала общества; раскрыт феномен предпринимательства и его терминологические признаки, отличающие его от других видов современной экономической деятельности; определены и обоснованы требования к личностным качествам предпринимателя и на этом основании предложена типология современных предпринимателей; определены условия формирования личности с высоким уровнем предпринимательской культуры.

В исследовании выявлены особенности и условия осуществления предпринимательского образования в промышленно развитых странах мира, определены возможности использования за-

рубежного опыта в Украине; предложена модель предпринимательского образования и пути ее реализации в условиях высшего образования Украины.

Анализ теоретических подходов и концепций предпринимательского образования в экономически развитых странах свидетельствует о том, что роль и место предпринимательства в конкретной стране зависит, главным образом, от ее общественно-политического строя. В демократических странах с рыночной экономикой свободное предпринимательство является основой их экономического развития и прогресса, а предпринимательское образование является необходимым и ему придается большое значение. Предпринимательское образование является важной составляющей воспитания у населения уважения к ценностям демократии, рыночной экономики, частной собственности и индивидуальной инициативности, свобод и прав человека.

Образование в экономически развитых зарубежных странах имеет всеобщую предпринимательскую ориентацию: ученики средних школ и студенты высших учебных заведений независимо от выбранной профессии получают начальное предпринимательское образование при изучении практически всех предметов.

Для успешной реализации в Украине национально-образовательной программы по вопросам предпринимательства и подготовки собственных предпринимателей необходимо привлекать для учебной, научно-методической и воспитательной деятельности известных успешных предпринимателей, готовить учителей и преподавателей в области предпринимательства, обучение предпринимательству начинать еще в средней школе, затем совершенствуя его в вузе.

Главные задачи предпринимательского образования таковы: раскрыть каждой личности ценности и преимущества демократии, свободного предпринимательства и рыночной экономики; воспитать в человеке уважение к свободе, частной собственности и законам; привить каждому гражданину чувство ответственности за свое личное экономическое состояние и судьбу всего общества; воспитать в каждой личности амбициозность, высокие материальные и моральные запросы и потребности; развить в каждом индивидууме собственные экономические навыки потребителя, содействовать воспитанию в нем социальной, гражданской и государственной ответственности, научить его понимать деловые операции и экономически мыслить; научить личность критически мыслить, самостоятельно принимать жизненно важные решения, привить ей осознание необходимости быть независимым в бизнесе и жизни; обучить людей навыкам цивилизованного общения и правилам работы в группе.

При усовершенствовании предпринимательского образования в Украине необходимо использовать методы, поощряющие обучение и вызывающие интерес у слушателей, такие как: практический опыт успешного предпринимательства; обмен полезным опытом; использование полезного опыта и обучение посредством приобретения собственного опыта; экспериментирование; использование "кейсовых методов"; создание и анализ деловых ситуаций, при которых не-

обходимо рисковать и возможно допускать "положительные ошибки"; творческое решение проблем; обратная связь, инсценировка и ролевые игры, а также положительное влияние примеров и образцов для использования, анализ отрицательных примеров и образцов обучения; анализ отрицательного опыта; взаимодействия обучаемых с внешним, реальным миром.

Полученные в процессе исследования данные могут быть использованы для разработки основ отраслевого стандарта предпринимательского образования (образовательно-квалификационных характеристик и образовательно-профессиональных программ) и дальнейшего усовершенствования предпринимательского образования в существующих высших учебных заведениях Украины.

Теоретические положения и апробированные технологии могут быть использованы при реформировании всех уровней предпринимательского образования в Украине.

Ключевые слова: предпринимательство, образование, предпринимательское образование, предпринимательское образование в зарубежных странах, национальная образовательная программа по вопросам предпринимательства, высшее образование, высшая школа, организационно-педагогические условия, методы и средства обучения, учебные программы и планы.

Romanovs'kii O.O. Entrepreneurship Education Theory and Practice in the Developed Foreign Countries. – Manuscript.

Dissertation for Doctor of Pedagogical Sciences Scientific Degree. Speciality 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – National M.P.Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2003.

The dissertation is devoted to investigation of foreign countries approaches to professional training of entrepreneurs and to determining ways of implementation of entrepreneurship education experience of the world.

On the basis of foreign experience it is proved that entrepreneurship is the essence of national economy, and effective entrepreneurship education is the basis of democratic society economic development. Peculiarities of approaches development to entrepreneurship education in different countries with developed economy are analyzed and studied. Socially oriented basis of entrepreneurship education as a constituent of the society economic potential is investigated. Entrepreneurship phenomenon and its terminological indications differentiating it from other types of contemporary economic activities are considered. Requirements to personal qualities of an entrepreneur are defined as a basis for the proposed typology of contemporary entrepreneurs. Conditions necessary for development of personality characterized by high level of entrepreneurship culture are defined.

The research presents peculiarities and ways of entrepreneurship education provided in industrially developed countries of the world. It also defines opportunities to use foreign experience in Ukraine. The

model of entrepreneurship education and conditions necessary for its implementation in the system of higher education of Ukraine are proposed.

The results of the research can be used for the development of the constituents of entrepreneurship education (educational qualification characteristics and educational professional programs) branch standards and for further improvement of entrepreneurship education in present higher educational establishments of Ukraine.

Theoretical issues and approbated technologies can be used in the process of reforming all levels of entrepreneurship education in Ukraine.

Key words: entrepreneurship, education, entrepreneurship education, entrepreneurship education in foreign countries, national entrepreneurship educational program, higher education, higher school, organizational and pedagogical conditions, teaching technologies and methods, syllabi and curricula.